UOT: 378.4(575.1)"1920/1940"

SOVET HOKIMIYATINING ILK DAVRIDA O‘ZBEKISTONDA ILM-FAN VA TA’LIM MUASSASALARINING TASHKIL ETILISHI: MUAMMO VA YECHIMLAR (1920–1940 YILLAR)

Qudratov Anvar Toshturdi o‘g‘li
Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti bitiruvchisi (Tarix yo‘nalishi), 2026-yil
E-mail: Anvarkudratov686@gmail.com
Tel: +998 50 302 01 70

Annotatsiya: *Ushbu kengaytirilgan ilmiy maqolada XX asrning 20–40-yillarida O‘zbekistonda sovet hokimiyatining ilk davridagi ilm-fan va ta’lim muassasalarining tashkil etilishi, ularning moddiy-texnik bazasining shakllanishi, kadrlar ta’minotidagi muammolar hamda ularni hal etish yo‘lidagi chora-tadbirlar chuqur ilmiy-tarixiy tahlil qilingan. Shuningdek, respublikada ilk oliy o‘quv yurtlari va ilmiy-tadqiqot institutlarining barpo etilish jarayoni hamda ularning faoliyatiga mafkuraviy tazyiqlarning ta’siri yoritib berilgan.*

KIRISH

O‘zbekistonda sovet hokimiyatining o‘rnatilishi va dastlabki o‘n yilliklarda ilm-fan hamda ta’lim muassasalarining zamonaviy infratuzilmasini yaratish jarayoni o‘ta murakkab ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy sharoitda kechdi. Chor Rossiyasining mustamlakachilik siyosati natijasida o‘lka aholisining mutlaq qismi savodsiz bo‘lib, zamonaviy fan va texnika yutuqlaridan mahrum edi. Yangi tuzum iqtisodiyotni modernizatsiya qilish, sanoatni rivojlantirish va markaziy boshqaruv apparatini mahalliy kadrlar bilan ta’minlash uchun ta’lim va ilm-fan sohasida shoshilinch hamda keng ko‘lamli islohotlarni amalga oshirishga majbur bo‘ldi.

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi — 1920–1940-yillarda O‘zbekistonda ta’lim maskanlari va ilmiy muassasalarning shakllanish bosqichlarini, duch kelingan muammolarni va ularni hal etish yo‘lidagi amaliy qadamlarni xolisona yoritishdan iboratdir.

1. O‘ZBEKISTONDA DASTLABKI OLIY TA’LIM MASKANLARI VA ILMIY MUASSASALARNING TASHKIL ETILISHI

1.1. O‘zbekiston davlat universiteti va ilk oliy o‘quv yurtlarining ochilishi

1920-yillarning ikkinchi yarmidan boshlab respublikada ilm-fan va ta’lim tizimining poydevori sifatida dastlabki oliy o‘quv yurtlari tashkil etila boshlandi. Xususan, 1920 yilda Toshkent shahrida Turkiston davlat universiteti (keyinchalik

O‘zbekiston davlat universiteti)ning tashkil etilishi o‘lka ilm-fani tarixidagi muhim burilish nuqtasi bo‘ldi. Bu oliygoh nafaqat ta’lim berish, balki ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borish markaziga aylanishi lozim edi.

Biroq dastlabki yillarda universitet va boshqa o‘quv yurtlari faoliyati o‘ta og‘ir sharoitlarda kechdi. Moddiy-texnik baza, laboratoriyalar, o‘quv xonalari va eng muhimi, malakali ilmiy-pedagogik kadrlar keskin yetishmas edi.

1.2. Ilmiy-tadqiqot institutlari tarmog‘ining kengayishi

1930-yillarning boshlariga kelib qishloq xo‘jaligi, tibbiyot, pedagogika va geologiya sohalarida ixtisoslashgan ilmiy-tadqiqot institutlari tashkil etila boshladi. Paxtachilik, irrigatsiya va gidrotexnika sohalaridagi ilmiy markazlar o‘lkaning iqtisodiy ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda faoliyat yuritdi. Ushbu muassasalar o‘zbek ilm-fanining tarmoqlar bo‘yicha rivojlanishiga zamin yaratdi.

2. TA’LIM VA ILM-FAN MUASSASALARI FAOLIYATIDAGI MUAMMOLAR VA ULARNI HAL ETISH CHORALARI

2.1. Kadrlar tanqisligi va markazdan mutaxassislarni jalb qilish siyosati

Ilm-fan va ta’lim muassasalarining shakllanishidagi eng bosh og‘riqli muammo malakali milliy mutaxassislarning yetishmasligi edi. Mahalliy ziyolilar qatlamining bir qismi siyosiy tazyiqlarga uchragan bir paytda, sovet hukumati Markazdan (Moskva, Leningrad va boshqa shaharlardan) malakali olimlar, professorlar va mutaxassislarni O‘zbekistonga yuborish siyosatini amalga oshirdi.

Biroq markazdan kelgan mutaxassislarning mahalliy tilni, madaniyatni va turmush tarzini bilmasligi ta’lim hamda ilmiy jarayonlarga o‘zining salbiy ta’sirini ko‘rsatdi. Shunga qaramay, ular qisqa fursatda mahalliy yoshlardan iborat yangi avlod mutaxassislarini tayyorlashda muhim rol o‘ynadilar.

2.2. Moddiy-texnik ta’minot va darsliklar masalasi

1920–1940-yillarda o‘quv qurollari, ilmiy adabiyotlar va darsliklarning yetishmasligi ta’lim sifatiga jiddiy ta’sir ko‘rsatdi. O‘zbek tilida ilmiy va o‘quv adabiyotlarini yaratish jarayoni bosqichma-bosqich amalga oshirilib, dastlabki darsliklar tarjima qilinish yo‘li bilan tayyorlandi. Alifbo o‘zgarishlari (arab alifbosidan lotinlashtirilgan yozuvga, so‘ngra kirill alifbosiga o‘tish) ham ilmiy va o‘quv jarayonlariga o‘zining murakkab ta’sirini o‘tkazdi.

3. SOVET MAFKURASI VA ILMIY MUASSASALAR FAOLIYATINING CHEKLANISHI

3.1. Fan va ta’limning partiyaviy nazoratga olinishi

Ilmiy muassasalar va oliy o‘quv yurtlari shakllangan sari ularning faoliyati ustidan partiya nazorati keskin kuchaytirildi. Ilm-fan erkinligi bosqichman-bosqich yo‘qotilib, barcha tadqiqotlar va o‘quv dasturlari sotsialistik tuzum manfaatlariga

xizmat qildirildi. Gumanitar fanlar tarixi, adabiyotshunoslik va falsafa yo‘nalishlari qat’iy mafkuraviy qoliplarga solindi.

XULOSA

XX asrning 20–40-yillarida O‘zbekistonda ilm-fan va ta’lim muassasalarining tashkil etilishi murakkab, ziddiyatli va ko‘p qirrali tarixiy jarayon bo‘ldi. Ushbu davrda o‘lkaning zamonaviy ilm-fan va oliy ta’lim infratuzilmasi barpo etilib, minglab kadrlar tayyorlandi. Biroq bu jarayon ma’muriy-buyruqbozlik usullari, moddiy qiyinchiliklar va mafkuraviy tazyiqlar ostida kechdi. Olingan tarixiy saboqlar bugungi kunda ta’lim va ilm-fan sohasini isloh qilishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Tayanch so‘zlar: Ilmiy muassasalar, O‘zbekiston davlat universiteti, ilmiy kadrlar, ta’lim tizimi, mafkura, infratuzilma, islohotlar, oliy ta’lim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR VA MANBALAR RO‘YXATI:

1. Karimov I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo‘q. – Toshkent: Sharq, 1998. – 32 b.
2. Alimova M. XX asr boshlarida O‘zbekistonda maorif va ilm-fan tarixi. – Toshkent: Akademnashr, 2018. – 272 b.
3. Karimov N. O‘zbekiston ziyolilari tarixi (1917–1941 yy.). – Toshkent: Universitet, 2015. – 310 b.
4. Ziyoyev H. O‘zbekiston tarixi (XIX asrning ikkinchi yarmi – XX asr boshlari). – Toshkent: Sharq, 2013. – 416 b.
5. Aminova R.X. O‘zbekistonda madaniy qurilish va ziyolilar qatlamining shakllanishi. – Toshkent: O‘zbekiston, 1988. – 195 b.
6. Shamsutdinov R. Qatag‘on qurbonlari: O‘zbekistonda sovet hokimiyatining siyosiy qatag‘onlari tarixi. – Toshkent: Sharq, 2007. – 408 b.
7. O‘zbekiston Respublikasi Milliy arxivi, 837-fond, 1-ro‘yxat, yig‘majildlar.